

PASSAGES

AZ ORIENT PROJEKT MAGYAR-ÁZSIAI
KAPCSOLATTÖRTÉNETI PLATFORM ÉVKÖNYVE

orient-projekt.hu

GP

1. ÉVFOLYAM | 2023

Egyiptom • India • Japán • Kína • Koreai-félsziget • Mongólia

PASSAGES

Az Orient Projekt

Magyar-Ázsiai

Kapcsolattörténeti Platform

Évkönyve

PASSAGES

Az Orient Projekt
Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve

1. évfolyam

Budapest

2023

orient-projekt.hu

PASSAGES

Az Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve
1. évfolyam | 2023

A *Passages* az Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform (OP) évkönyve. Kiadványunk elektronikus folyóirat formájában, *Open Access* rendszerben évente egyszer jelenik meg honlapunkon. Ennek megfelelően díjmentesen hozzáférhető, és a szerzők számára is díjmentes publikációs lehetőséget nyújt. A kéziratok benyújtásához segédlet szintén honlapunkon található.

Főszerkesztő, szerkesztésért felelős személy: NAGY ELEK

Szerkesztők: CSOMA MÓZES, GYARMATI JÁNOS, ISPÁN ÁGOTA LÍDIA, KIRÁLY ATTILA, SIPTÁR DÁNIEL, SZÁNTÓ IVÁN, SZILÁGYI ZSOLT

A lapszám szakmai szerkesztője: KIRÁLY ATTILA

A lapszám olvasószerkesztője: ISPÁN ÁGOTA LÍDIA

Grafikai terv: KIRÁLY ATTILA

Tördelés: MAHMOUDI-KOMOR JUDIT

Kiadó: Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform
Eurázsia Központ

Az Orient Projekt fő támogatója a Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány

PADME

PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS MERITI
ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó: NAGY ELEK

A kiadó székhelye: 2600 Vác, Donga u. 2.

Honlap: <https://orient-projekt.hu>

Kapcsolat: info@orient-projekt.hu

ISSN 2939-8592 (Online)

ISSN 2939-8584 (Nyomtatott)

DOI: <https://doi.org/10.59608/pas2023a000.00>

A kiadvány Spectral és Ambient betűtípussal, 210 × 297 mm méretben készült. A borítón: Elked Antal kocsijával (1899, Sanghaj. Opel Darracq, 1899-es modell). Fotó: Kiss Sándor gyűjteményéből.

©️ Ez a Mű a [Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 Nemzetközi Licenc](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) feltételeinek megfelelően felhasználható.

PASSAGES 1. ÉVFOLYAM (2023)

NAGY ELEK: <i>Főszerkesztői előszó és köszönetnyilvánítások</i>	9
Egyiptom	
KIRÁLY ATTILA: <i>Egyiptom és Magyarország</i>	13
KIRÁLY ATTILA: <i>A magyarországi egyiptológia oktatás történetének vázlata</i>	47
KIRÁLY ATTILA, REZSABEK NÁNDOR: <i>Mahler Ede (1857–1945)</i>	69
India	
LÁZÁR IMRE: <i>A magyar–indiai kulturális kapcsolatok évszázadai</i>	76
BALDAVÁRI ESZTER: <i>Medgyaszay István (1877–1959)</i>	131
KELÉNYI BÉLA: <i>Schwaiger Imre (1868–1940)</i>	139
LÁZÁR IMRE: <i>Sóbbhá (Fori) Néhrú (1910–2001)</i>	145
LÁZÁR IMRE: <i>Tömöry Edith (1910–2001)</i>	155
Japán	
KISS SÁNDOR: <i>Elked Antal (1873–1942)</i>	166
KISS SÁNDOR: <i>Komor, George (1888–1976)</i>	177
KISS SÁNDOR: <i>Komor Izidor (1860–1942?)</i>	183
KISS SÁNDOR: <i>Komor Szigfrid (1863–1935)</i>	189
KISS SÁNDOR: <i>Kuhn Arthur (1850–1943)</i>	195
KISS SÁNDOR: <i>Kuhn Moritz Montague (1831–1901)</i>	201
KISS SÁNDOR: <i>Metzger Nándor</i>	205
SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉS SZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR: <i>Nemeshegyi Péter SJ. (1923–2020)</i>	229
GULYÁS ZOLTÁN: <i>Szentgáli Antal (1868–1945)</i>	239
SZÉKÁCS ANNA: <i>Székácsné Vida Mária (1916–2000)</i>	251
Kína	
SALÁT GERGELY: <i>Kína és Magyarország</i>	267
SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉS SZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR: <i>Ladányi László SJ. (1890–1965)</i>	299
SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉS SZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR: <i>Szarvas Miklós SJ. (1890–1965)</i>	305

PASSAGES 1. ÉVFOLYAM (2023)

Koreai-félsziget

CSOMA MÓZES: <i>A Koreai-félsziget és Magyarország</i>	315
OSVÁTH GÁBOR: <i>Diák voltam Észak-Koreában. 1970–72</i>	337
CSOMA MÓZES: <i>Gróf Vay Péter élete és utazásai Koreában</i>	355

Mongólia

SZILÁGYI ZSOLT: <i>Mongólia és Magyarország</i>	367
KEMPF BÉLA: <i>A Szegedi Egyetem Könyvtárának Ligeti-hagyatéka</i>	407
SZILÁGYI ZSOLT: <i>Kara György (1935–2022)</i>	417
SZILÁGYI ZSOLT – ROTTÁR MÁTÉ: <i>Ligeti Lajos (1902–1987)</i>	425

Művészek

KELÉNYI BÉLA: <i>Boromisza Tibor (1880–1960)</i>	439
KELÉNYI BÉLA: <i>Csapek Károly (1904–1976)</i>	445

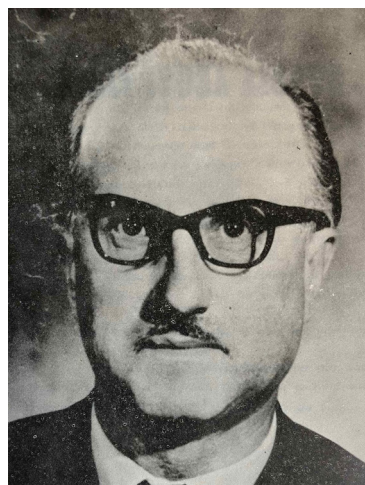

Életút

A magyarországi egyiptológia képzés történetének vázlata

KIRÁLY ATTILA*

* régész, egyiptológus, ELTE Iraki Kurdisztáni Régészeti Misszió, Email: attila.kiraly@koveto.com

Kivonat: A magyarországi egyiptológia oktatása 124 éves múltra tekint vissza – Mahler Ede 1898-ban kapta kinevezését a Budapest Tudományegyetemen, mint az egyiptológia és assziriológia magántanára. Ma a hazai egyiptológusok immáron negyedik-ötödik generációja adja tovább tudását. Mahler az 1930-as évekig volt aktív, tanítványai, Dobrovits Aladár és Wessetzky Vilmos háború, rendszerváltás, szellemi és szervezeti átalakulások között navigálva vezették a képzést az 1960-as évekbe. Ekkor adták át az egyetemi stafétát Kákossy Lászlónak, aki a 20. század hátralévő évtizedeiben fáradhatatlan munkával építette ki a több lábon álló, modern képzés kereteit. Az ő kollégái és utódai, Török László, Gaál Ernő, Luft Ulrich, majd Bács Tamás egy, az elszigeteltségből kilépő, nemzetközi standardokhoz igazodó intézmény vízióját valósították meg. Az ötödik generáció „ifjai” ezt az örökséget ápolják tovább az ELTE Múzeum körüti épületében, egyiptomi ásatásokon, nemzetközi konferenciákon és a világhálón.

Kulcskifejezések: egyiptológia, Egyiptom, oktatás, egyetem, Magyarország

Hivatkozás: Király, A., (2023). A magyarországi egyiptológia képzés történetének vázlata. *Passages* 1:47–67. <https://doi.org/10.59608/pas2023a002.00>

Kollázs képei:

Balra: Wessetzky Vilmos portréja. *Studia Aegyptiaca I* (1974). *Recueil d'études dédiées à V. Wessetzky à l'occasion de son 65e anniversaire*

Középen: Török László és (középen) Jan Assmann. 2010. október 28, ELTE BTK, Gólyavár, Mária Terézia terem. Kép (©) ELTE BTK. Forrás: egyptologia.blogspot.com [Hozzáférés: 2023. 03. 12.]

Jobbra: Egyiptom, Memphisz, alabástrom szfinx, 1921. Fortepan/ Hanser Mária

Bevezetés

Esszénkben az egyiptológiai képzés történetének főbb állomásait vesszük sorra. Válogatásunk részben kényszerű, mivel e téma részletes feltárása még a jövő feladata, különösen, ami a 20. század második felében, illetve jelenleg is aktív szakembereink életútját illeti. Amíg ez nem történik meg, remek összefoglaló munkákra hivatkozunk.¹ Kiemelendő **Horváth Judit** könyve, aki 1945-ig foglalta össze a tudományterület történetét², illetve **Kóthay Katalin Anna** tanulmánya az európai egyiptológia kialakulását feldolgozó, nemrégiben megjelent kézikönyvben.³ Az egyiptológia tanításának története természetesen szoros összefüggésben zajlott a hazai egyiptológiai kutatás egyéb területeivel. Ebben az írásban mégis kísérletet teszünk a múzeumi és terepi kutatás helyett az oktatási intézményekre összpontosítani.

Az egyiptológia fogalmának meghatározása

Egyiptomról az európai közönség hosszú ideig kevés közvetlen tapasztalattal rendelkezett. Az ókori civilizáció Biblián túlmutató értelmezésében **Jan Assman** egyiptológus két fontos állomást határoz meg, a Reneszánsz időszakát és a hosszú 19. század kezdetét. A Reneszánsz idejében egyes európai humanista tudósok „képesnek érezték magukat arra, hogy a görög és latin szerzők által megalkotott klasszikus Egyiptom-képet megtöltsék a hermetikus írásokból nyert kozmológiai, teológiai és filozófiai tartalommal.”⁴ Értelmezésükben Egyiptom a világ ősi bölcsességének eredője, melyet a rejtélyes hieroglif íráson keresztül (is) hagyományozott az utókorra – vagyis az arra érdemesekre, akik képesek olvasni üzenetüket.

A valóság ezzel szemben, hogy a humanista tudósok nem voltak képesek olvasni az egyiptomi írásrendszert. A 19. század első évtizedei, pontosabban **Napóleon** egyiptomi expedíciója indítja a megismerés második nagy korszakát, a tudományos értelmezés korát, ami többek között a hieroglifák megfejtéséhez vezetett. Napóleon „tudósok hadával” lépett Egyiptom földjére 1798 július elsején. A hadjáratot kísérő kb. 160 szakember, 400 grafikus és egyéb technikai személyzet feladata az egész ország rendszeres felmérése volt, a természeti értékektől kezdve az ókori romokig. A vállalkozás eredményeit az „*Egyiptom leírása...*” című, összesen huszonhárom kötetes műben publikálták 1809–1829 között. Az expedíció során zsákmányolt tárgyak, illetve a kiadvány esztétikus és pontos metszetei szolgáltattak megfelelő mennyiségű összehasonlító anyagot ahhoz, hogy az ókori Egyiptom tudományosan megalapozott, rendszeres kutatása megindulhasson.⁵ E törekvések korai csúcspontja

1 Bács, Dezső és Niederreiter (Szerk) 2011; Bács, Fábián és Razek Seddik (Szerk) 2010; Bednarski, Dodson és Ikram (Szerk) 2021; Borsodi és Tüskés 2010; Diószegi (Szerk) 1989; Horváth 1985; Irsay-Nagy 2010a, 2010b; Sinkovics (Szerk) 1985; Szögi (Szerk) 2002.

2 Horváth 1985.

3 Kóthay 2021.

4 Assmann 2003, 34.

5 A könyv teljes címe *Description de l'Égypte, ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'armée française*. Első kiadása kilenc szöveges, egy tábla-magyarázó, és tíz táblákat (rajzokat) tartalmazó kötetből áll. Ehhez járul még két hatalmas méretű (100×81 cm) táblákat tartalmazó kötet, illetve egy térképekből álló kötet, összesen tehát 23 részes műről van szó, ami terjedelmét tekintve az emberiség addigi legnagyobb könyvének számított. A *Description de l'Égypte...* köteteket sokáig tudományos csúcsteljesítményként ünnepelték, az utóbbi évtizedekben azonban több kutató hívja fel a figyelmet arra, hogy egyben a kulturá-

Jean-François Champollion teljesítménye, az egyiptomi írásrendszer megfejtése volt 1822-ben.⁶ Az egyiptológia születését hagyományosan ehhez a dátumhoz kötjük, hiszen nem beszélhetünk egy írásos kultúra megismeréséről anélkül, hogy az általa létrehozott szövegeket ne tudnánk elolvasni.

Az egyiptológia tudományának fő ismérvei tehát megegyeznek minden más bölcsészettudományéval: összehasonlító elemzésen alapuló tudományos módszer alkalmazása, az eredeti forrásanyag értelmezésének képessége. (Óvatosan közelítsünk tehát olyan, ma is gyakran felbukkanó „egyiptológiai” szenzációhoz vagy sarlatánhoz, ami legalább ennek a két feltételnek nem tesz eleget). A tudományág hatóköre sokáig szűkre szabott volt, elsősorban az alsó-Nílus-völgyi társadalom kutatásával foglalkozott az ókori egyiptomi állam első királyának uralkodásától (kb. Kr. e. 3000) legfeljebb a római birodalom hódításáig (Kr.e. 30).⁷ Ezek a tér- és időbeli keretek a korai, filológiai megalapozottságú kutatási programot tükrözik. Az egyiptológia tudománya ekkor, a 19. század folyamán válik bevett diszciplínává Európában saját anyagi támogatási rendszerrel, tudományos társaságokkal, folyóiratokkal és egyetemi tanszékekkel.⁸ Mára az egyiptológia interdiszciplináris területté vált tágabb tér- és időbeli keretekkel, változatos forrásanyaggal, kutatási célokkal; de a szövegek természetesen továbbra is felbecsülhetetlen értékű kordokumentumoknak számítanak.

Előzmények

Champollion áttöréséről a *Hasznos Multságok* folyóirat számolt be 1824-ben.⁹ A század első két harmadában a hazai nagyközönséget csupán néhány változó minőségű cikk és enciklopédia szócikk tájékoztatta magyar nyelven az ókori Egyiptomról; a külföldi szakirodalom a nemesség és a tehetős polgárság számára volt elérhető. Ókori egyiptomi tárgyakat szintén utóbbiak magángyűjteményeiben találunk nagyobb számban.¹⁰ A Kiegyezést (1867) követően azonban változásokat tapasztalhatunk: a „boldog békeidők” hajójáratái a kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok mellett a szabadidős utazást és tanulmányutakat is elérhetővé tették Egyiptom és a Monarchia között, ami természetesen széleskörű érdeklődést váltott ki a fáraók kora iránt.¹¹ A 19. század végére számos útleírás, néhány ismeretterjesztő könyv is elérhető válik a témában. A **Ribáry–Molnár–Marczali-féle Világtörténelem** az első hosszabb, a nagyközönségnek szóló magyar nyelvű leírás az ókori Egyiptomról, 1879-ből.¹² A következő években több összefoglaló munka kerül kiadásra a fáraókor történelméről, művészetéről és irodalmáról is.¹³ 1899 fontos év a

lis kisajátítás és gyarmatosítás eszközeként is funkcionált. A könyvhöz alapirodalom a napóleoni hadjárat 200 éves évfordulóján tartott konferencia leirata: Bret (Szerk) 1999. Ld. még Jeffreys (Szerk) 2003.

6 Ld. Parkinson 1999.

7 Ld. pl. Jeffreys 2003.

8 Legutóbbi kimerítő összefoglaló munka: Bednarski, Dodson és Ikram (Szerk) 2021.

9 Kultsár 1824.

10 A korai gyűjteménytörténetről, ahogy az egyiptológia magyarországi történetéről kiváló áttekintést nyújt Kóthay Katalin Anna friss tanulmánya Bednarski és munkatársai már említett kötetében: Kóthay 2021.

11 Ld. pl. Komár 2012; Mikešová 2014.

12 *A Világtörténelem a művelt magyar közönség számára* című kilenc kötetes mű első kötete szól kifejezetten az ókorról: Ribáry 1879.

13 Kőrösi 1898; Pasteiner 1885; Platz 1897.

kiadványok történetében. Ekkor jelenik meg Fogarassy Albert és Goldziher Ignác alapos átdolgozásában, a **Nagy Képes Világtörténet** első köteteként **Gaston Maspero**, a híres francia egyiptológus könyvének magyar fordítása (*Histoire ancienne des peuples de l'Orient*).¹⁴ Szintén 1899-ben jelenik meg az *Egiptom. Magyar tanárok tanulmánykönyve a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium által 1896. Jan. és Febr. havában a tanárok számára rendezett tanulmányútról* című gyűjteményes kötet.¹⁵ Ahogy alcíme is árulkodik róla, a könyvben középiskolai tanárok összegzik tudásukat és a tanulmányúton tapasztaltakat Egyiptomról. A szervező **Goldziher Ignác** iszlám tanulmánya mellett a legkülönbébb tudományágak képviselőit találjuk a szerzők között. Így az utazás egy másik szervezője, **Platz Bonifác** például az ókori Egyiptom történetéről ír, Fogarasi Albert a mítoszokról, Sarvaság Géza a bibliai kapcsolódási pontokról, Bodnár Bertalan az ország földrajzáról, Marcsiss János az éghajlatról, Laudon István a növényvilágról. A vállalkozás egészen újszerű volt, hiszen a magyar állam kezdeményezte és finanszírozta egy távoli ország tudományos megismerését annak érdekében, hogy az így megszerzett tudást a közoktatásban kamatoztassa. Ahogy a kötet szerkesztője, **Kőrösi László** fogalmaz: „Éreztük mindig, hogy a mit tanulunk, nemcsak magunknak tanuljuk; a mit látunk, nemcsak a magunk számára kell megnéznünk. Nyomának kell maradnia történelmi és művészeti tanításunknak kimélyülő tárlatában; ethnografiai, földrajzi, természettudományi oktatásunknak meggazdagodásában és megelevenedésében. Szóval tehetségünk és körünk határaihoz mérten, kamatoznia kell az iskolában, az irodalomban, a közműveltségben.”¹⁶

Külön említést érdemel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából, a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült „**Ókori lexikon**”, hazánk mai napig egyetlen átfogó, kifejezetten az ókorra összpontosító lexikona.¹⁷ Szerkesztésével Pecz Vilmost, a Budapesti Tudományegyetem (hivatalos nevén Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem, a mai ELTE) harmadik klasszika-filológia tanszékének professzorát kérték fel 1896-ban, aki kiváló szakembergárdával nyolc éven keresztül állította össze a könyv anyagát. A minisztériumi kezdeményezés jelzi, hogy a századfordulón kifejezetten szükség volt egy hasonló mű összeállítására: „a társadalmon belül viszonylag széles volt azoknak a középszintű szakembereknek (tanároknak) a rétege, akiknek munkájában szükség volt egy, az ókorral kapcsolatos ismereteket összefoglaló lexikonra [...] Itt nemcsak a latintanárookra kell gondolnunk, hanem mindazokra, akiknek szakterülete valahogyan érintkezett az ókorral és mindazokra, akik ilyen pályákra készültek.”¹⁸ A századfordulón az „ókor” elsősorban az antikvitásra, a római és görög kultúrákra vonatkoztatott fogalom, ami a lexikon mintegy 9000 címszavát és a szerzőgárdát átnézve nyilvánvaló. Mindazonáltal szerepelnek benne az ókori Közel-Kelettel foglalkozó bejegyzések, *Aegyptus* címszó alatt pedig Erődi-Harrach Béla nyelvész írta meg az ókori Egyiptom történeti vázlatát.

14 Fogarassy 1899. A könyv utánnyomása két részben: Maspero 2006a, 2006b. Gaston Maspero korának legismertebb egyiptológusa, *Collège de France* egyiptomi filológia professzora, a kairói Bulaq Múzeum (a mai Egyiptomi Régiségek Múzeuma) igazgatója, a Piramisszövegek első modern közreadója. Életéhez és karrierjéhez ld. magyarul Reeves 2002; egyébként Leclant 1998.

15 Kőrösi (Szerk) 1899.

16 Kőrösi (Szerk) 1899.

17 Pecz (Szerk) 1902.

18 Ritoók 1984.

A közneveléstől az egyiptológia felsőfokú oktatása felé fordulva, Magyarországon az Európa más részeihez hasonló „szakmásodás” vagy professzionalizáció néhány évtizedes csúszással, de az egyetemi oktatást tekintve nem elkésve játszódott le.¹⁹ Ennek során váltak külön kézzelfogható – és fizetéssel járó – szellemi vagy „értelmiségi” foglalkozások, illetve a hivatáshoz szükséges, specializált tudást átadni képes egyetemi karok, tanszékek és egyéb oktatási intézmények.²⁰ Ebben az időszakban, a 19. század utolsó harmadában jönnek létre az egyiptológiai képzés keretei is. Önálló tanszék felállítása egészen 1909-ig nem történik meg, de számos olyan intézmény alakul, ahol az ókori Egyiptom történetének és kultúrájának részterületeit ismerhették meg a tanulók és más szakterületek kutatói.

A hittudományok természetesen a kezdetektől fogva mutattak érdeklődést az ókori Közel-Kelet, benne a Nílus-menti kultúrák iránt. A Budapesti Tudományegyetem Hittudományi Karának oktatója, **Berger János** 1880–81-ben „*Az újabb aegyptológia és assyriológia eredményeiről*” ad elő.²¹ A Bécsben és a budapesti Központi Papnevelő Intézetben tanult teológus, **Giesswein Sándor** 1887-ben jelenteti meg könyvét „Mizraim és Assur tanúsága. Az ó-szövetségi szent-iratok hitelessége és isteni sugalmaztatása az aegyptologia és assyriologia világításában” címmel, ami utal a bibliatudományi érdeklődés korabeli fő csapására: a Biblia hitelességének alátámasztására az ókori keleti írásos források segítségével.²² Kiemelendő még Giesswein 1890-es publikációja az egyiptomi Halottak Könyvéről, amiben az egyiptológiai szakirodalom ismeretéről tesz tanúbizonyságot, és egyiptomi szövegrészlet (a Halottak Könyvének címe) kritikai elemzése is bemutatásra kerül.²³

A 19. század nagy közel-keleti felfedezései nem hagyták hidegen a bölcsészettudományok egyéb ágait sem.²⁴ Itt szintén **Goldziher Ignác** érdemei elvülhetetlenek, aki korának szinte összes arra alkalmas fórumát felhasználta az ókori Kelettel kapcsolatos ismeretek átadására.²⁵ Ezek közül elsődleges volt a Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, ami a 19. század utolsó harmadában, Eötvös József, Trefort Ágoston és Eötvös Loránd szervező tevékenysége során európai szintű tanár- és tudósképzési iskolává vált, számos ókori kultúrákkal (is) foglalkozó szemináriummal, illetve tanszékkel.²⁶ A klasszika filológiát oktató tagozatok mellett 1873-ban alakult meg a **Sémi Filológiai tanszék**, ahol Goldziher a kezdetektől fogva olyan tár-

19 Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológiai Intézetében a Professzionalizáció-történeti Kutatócsoport vizsgálja a magyarországi hivatások kialakulásának izgalmas történetét: <https://szociologia.elte.hu/professzionalizacio>

20 Ld. pl. Keller 2010.

21 Török 2011, 13.

22 Giesswein 1887.

23 Giesswein 1890.

24 Az ókori Elő-Ázsia magyarországi oktatásáról összefoglalóan ld. pl. Komoróczy 2011; Pálfi 2017.

25 Goldziher Ignác egyetemi szerepéhez ld. Pálfi 2017.

26 Az ELTE BTK történetének összefoglalásához ld. Borsodi 2014; Borsodi és Tüskés 2010; Szögi (Szerk) 2002; Szentpétery 1935; Diószegi (Szerk) 1989; Sinkovics (Szerk) 1985. A szemináriumok ebben az időben témakör szerint tagolt tanárképző szervezeti egységek saját tanárral, könyvtárral. A tanszékek a tudós- vagy bölcsészképzés szervezeti egységei, ezek a valóságban egy-egy szakismerettel rendelkező tanárt, illetve katedrát vagy „állást” jelentettek. A mai tanszékekhez hasonló szervezeteknek ekkor az intézetek nevezhetők.

gyakat oktatott, mint „A sémi népeknek és Aegyptomnak mythologiája és vallástörténete” (1874/75 tanév).²⁷ **Henszlmann Imre**, az 1872-ben létrehozott **Művészettörténet és Klasszika Archeológia tanszék** első vezetője szintén tartott egyiptomi tárgyú kurzusokat. Ezek egy része nyomtatott jegyzet formájában is hozzáférhető volt, amiről az általa szerkesztett *Archeologiai Értesítő* folyóiratban olvashatunk: „Aegyptologia. Henszlmann Imre, az egyetemen a művészet történelmét tárgyalván, jelenleg az egyiptomi művészetet adja elő. Ez előadások, a szerző által javítva, autographált kiadásban kézi használatra is megjelennek. Akik az illusztrációkkal ellátott ívek iránt érdeklődnek, ezeket 6 krajczárjával Dr. Thallóczy-nál (Budavár) megrendelhetik.”²⁸ Az 1770-ben létrehozott, egyetemes történelemmel foglalkozó Világi történelem és Ékesszólástan tanszékét 1879-ben osztották fel Újkori, Középkori és **Ókori Egyetemes Történeti tanszékekké**.²⁹ Az ókori történelmet megbízott vezetőként először a korábban már említett Ribáry Ferenc irányította, majd 1881-ben Hampel József régész vette át a katedrát, aki főleg görög-római művészettel kapcsolatos előadásokat tartott. Ribáry nem sokkal kinevezése előtt jelentette meg legérdekesebb vonatkozó tanulmányát a hükszoszokról, a kb. a Kr.e. 17. század körül Egyiptomba betelepülő nyugat-ázsiai csoportokról.³⁰ A könyv különleges értéke, hogy szakirodalmi forrásokra támaszkodó, egyiptológiai témát tárgyaló, magyar nyelvű kiadvány, egyike az első ilyeneknek hazánkban.

Az itt felsorolt epizódok az ókori Közel-Kelet tudományos kutatásának átmeneti helyzetét illusztrálják a Dualizmus-kori Magyarországon. A hebraisztika és a keresztény hittudományok leginkább filológiai alapokon érdeklődtek a korszak és a terület iránt, hiszen a Biblia világáról volt szó. Az érdeklődés homlokterében azonban inkább a szent szövegek értelmezése és nyelvei álltak, melyben az óegyiptomi nyelv legjobb esetben is csak késő fázisa, a kopt okán kapott teret. A sajátosan magyar érdeklődési körre való keleti eredetkutatás, ideértve Ázsia-kutatóink nagyjait, illetve a sumer-magyar rokonság fantáziáját, szintén az Egyiptomon túli Kelet felé tekintett. A klasszika filológia hasonló módon, érintőlegesen foglalkozott egyiptomi tematikával és forrásokkal. Hazai régészeink élénk figyelemmel követték a közel-keleti régészeti feltárások eredményeit, de maguk nem mutattak hajlandóságot, illetve nem volt lehetőségük bekapcsolódni ilyen vállalkozásba. Tudományszervezés terén tehát az ókori Kelet egyelőre marginális helyet foglalt el, az egyiptológia pedig, megfelelően képzett szakember hiányában, ezen belül is kényszerűen alulreprezentált terület maradt. Ugyanekkor, a Monarchia élénk külkereskedelmi kapcsolatainak következtében Egyiptom korántsem volt ismeretlen és érdektelen a hazai művelt közönség számára. Számos tehetős műgyűjtő és jeles kutatóink közül is többen rendelkeztek óegyiptomi tárgyakkal.³¹ Ilyen volt többek között a régész és politikus Pulszky Ferenc (1814–1897), aki a híres Fejérváry-Pulszky kollekció egyes darabjait a Nemzeti Múzeumnak adományozta, Orbán Balázs (1829–1890), a Kossuth-emigráció tagja, aki az Erdélyi Történeti Múzeum számára adott át egyiptomi tárgyakat, vagy a fent említett Beöthy Zsolt (1848–1922), aki-

27 Horváth 1985, 95. A tanszékhez ld. pl. Komoróczy 2011.

28 Henszlmann és Nyáry (Szerk) 1878, 313.

29 Borsodi 2014.

30 Ribáry 1875. A hükszosz szó az óegyiptomi *ḥk3 ḥ3swt* (kb. *heka haszut*) kifejezés hellenizált változata, fordítása „idegen országok uralkodói.” Ld. pl. Candelora 2017.

31 Az egyiptomi gyűjteményekhez ld. Kóthay 2021; Kóthay és Liptay (Szerk) 2012; Nagy 2015; Molnár és mtsai. 2002.

nek gyűjteménye később a Budapesti Tudományegyetemre került. A 20. század elején már hozzátétőleg 1200 óegyiptomi tárgyat őriztek a budapesti közgyűjtemények, melyek vásárlás vagy ajándékozás útján jutottak el az 1802-ben alapított Magyar Nemzeti Múzeumba, az 1898-tól önálló Néprajzi Múzeumba, illetve az 1872-ben alapított Iparművészeti Múzeumba. A mai Magyarország területén ezen kívül a Budapesti Tudományegyetem, Debrecen, Szombathely, illetve a pápai református teológiai akadémia és gimnázium rendelkezett biztosan ebben az időszakban óegyiptomi leletekkel. A századforduló idejére tudományos körökben világossá vált egy egyiptológiai professzúra létrehozásának igénye, és Mahler Ede személyében csakhamar a megfelelő ember is felbukkant.

A magyar egyiptológia születése (1898–1938)

Mahler Ede (1857–1945) személye elválaszthatatlan a magyar egyiptológia történetétől, ugyanis ő az, akit 1898. május 16-án „*az ókori keleti népek története és chronológiája, valamint az egyiptológia és assyriológia*” (első) magántanárává avattak a Budapesti Tudományegyetemen.³² Családi háttere miatt Mahler már gyermekkorában megismerkedett a héber és arámi nyelvekkel, majd 1876-ban megkezdte felsőfokú tanulmányait a Budapesti Tudományegyetemen és a Bécsi Egyetemen. Asztronómusnak készült, emellett David Heinrich Müller óráin sémi filológiát, Leo Simon Reinischnél egyiptológiát hallgatott. „*Az egyenes vonalú sugárrendszer általános elmélete*” című diplomamunkája megvédése után 1880-ban vette át bölcsészdoktori oklevelét. Sokrétű érdeklődését összpontosította az ókori kronológia és naptárak témájában, ezzel együtt mélyedt el az egyiptológia tudományában is. Az 1880-as évekre már világszerte jegyzett szakembernek számított, emellett a bécsi Császári és Királyi Osztrák Fokmérő Bizottság, 1896–1899 között a budapesti Magyar Királyi Háromszögméreti Számító Hivatal munkatársa volt, végül 1899 és 1910 között a Magyar Nemzeti Múzeum alkalmazásában állt mint asszisztens, segédőr majd őr. Múzeumi alkalmazottként nem csak a gyűjteménykezelésben jeleskedett, hanem az ország különböző pontjain feltárásokat is végzett, melyek közül a római határváros, Intercisa (Dunaújváros) több évadon át tartó ásatását érdemes kiemelni.

Magántanári kinevezését Goldziher Ignác közbenjárásának is köszönhetette, aki idejekorán felismerte az egyiptológiai képzés szükségességét Budapesten. A titulussal ugyan tanszék nem járt, de végre egy ókori egyiptomi írásrendszerekben járatos szakember fogta össze e tudomány oktatását. Mahler lendületesen kezdte meg oktatói pályáját. 1898 őszétől, minden hétköznapi délután négytől tartotta óráit a Tudományegyetem akkor egyetlen épületében (ma az ELTE központi épülete, Budapest, Egyetem tér 1–3, 1053): hétfőn és csütörtökön „*Általános chronologia*”, kedden és pénteken „*A hieroglyph szövegek kibetűzése*”, szerdán és szombaton „*Az assyriológiának elemei*” következtek.³³ Már a kinevezését követő évben, 1899-ben egyetemi jegyzetet írt hallgatói számára „*Az egyiptomi nyelv alapelemei*” címmel,

32 Mahler Ede életrajzához kimerítően ld. Rezsabek 2010, illetve többek között a következő összefoglaló munkákat: Horváth 1985; Komoróczy 2011; Kóthay 2021; Pálfi 2017; Török 2011, Horváth 1985; Komoróczy 2011; Kóthay 2021; Irsay-Nagy 2010, ezek mellett honlapunkon közölt rövid életrajzát: <https://orient-projekt.hu/eletrajzi-adatlapok/mahler-edel>

33 Irsay-Nagy 2015.

ami máig az egyetlen magyarul megjelent egyiptomi nyelvtan.³⁴ A következő évek során, ahogy Török László írja róla, „Mahler a kései 19.–korai 20. századi all-round egyiptológusok stílusában egyaránt kutatásokat folytatott az egyiptomi történelem, nyelv, tudomány, művészet, régészet területén, miközben mindezeknek a területeknek az ismeretanyagát mindvégig tanította, az assziriológiával együtt. Emellett súlyt fektetett a művelt nagyközönség tájékoztatására is az egyiptológia mindenkori legújabb eredményei alapján.”³⁵

Mahler viszonylag gyorsan haladt előre a tanári státuszok között. 1905-ben avatták magántanár helyett „*címzetes rendkívüli tanár*”-rá. Az oktatás ekkor a mai budapesti Olasz Kultúrintézet épületébe kerül át (Budapest, Bródy Sándor u. 8, 1088).³⁶ Némileg bővíti a tanított tárgyak körét, az ókori kelet történetével, mely témában a következő években két, tankönyvnek is szánt monográfiája jelenik meg.³⁷ 1906-ban Hampel József, Kövesligethy Radó, Kuzsinszky Bálint és Goldziher Ignác indítványozták „*nyilvános rendkívüli tanár*”-rá való kinevezését, amire a kar anyagi nehézségei miatt csak 1910. november 29-én került sor. A státuszok nem csupán a személyes karrier építésének mérföldkövei voltak. Az 1910-es kinevezést megelőzően az egyetemen nem lehetett ókori keleti témában doktorálni, és az egyiptológiát csak mellékszakként hallgathatták a diákok. Emellett magántanárként és címzetes rendkívüli tanárként Mahler nem kaphatott katedrát, illetve rendes fizetést. A nyilvános rendkívüli tanár cím viszont tisztes fizetés mellett egy tanszék felállítását is jelentette, így hazánk első egyiptológusa alapíthatta meg a **Keleti Népek Ókori Története tanszékét**, ahol lehetségessé vált a témában doktorátus szerzése. Ezzel az aktussal született meg „hivatalosan” a magyar egyiptológia.

1909-es akadémiai székfoglalóját Mahler a magyarországi egyiptomi gyűjtemények helyzetéről tartotta, múzeumi szakemberként vágya a hazai gyűjtemények egyesítése volt.³⁸ Hamarosan egyetemi feladatai is gyűjteménykezeléssel bővültek, ugyanis Beöthy Zsolt, az egyetem rektora 1911-ben jelentős, 541 tételből álló egyiptomi kollekcióját haláláig az egyetemnek adományozta. Az ebből létrejövő **Egyiptomi Gyűjtemény** igazgatásával Mahlert bízták meg, aki hamarosan részletes katalógust közölt a tárgyakról, a gyűjtemény költségvetését pedig tanszéki könyvtár megalapítására is felhasználta.³⁹ A Gyűjtemény kiváló oktatási anyagnak bizonyult, mivel Beöthy: „*Gyűjtésének szempontja elejétől kezdve határozott és didaktikai volt: kisebb, de eredeti és jellemző darabokat szerezni az egyiptomi művészet minden korából, minden technikájából, minden típusából.*”⁴⁰ Sajnos Beöthy halálát követően a tárgyakat az egyetem nem tudta megvásárolni, végül 1936-ban az Uppsalai Egyetem birtokába kerültek, ahol ma is megtekinthetők.

Mahler 1914 április 28-án kapta meg a keleti népek történetének nyilván-

34 Mahler 1899.

35 Török 2011, 15.

36 Irsay-Nagy 2015.

37 Mahler 1906, 1909.

38 Mahler 1909a.

39 A katalógus: Mahler 1913. A tanszékét és a gyűjteményt több magánszemély is támogatta, így pl. Halmos Izor földbirtokos 1922-ben 100.000 koronát adományozott az Egyiptomi Gyűjtemény gyarapítására. Sajnos a hiperinfláció ezeket a hozzájárulásokat elértéktelenítette. Ld. Horváth 1985.

40 Mahler 1913.

nos rendes tanári címét, 1928-as nyugdíjba vonulásáig vezette a tanszéket. 1921–23 között a **Sémi Filológiai tanszék** helyettes vezetője volt, 1922-től a **Keleti Szeminárium** igazgatója⁴¹, illetve a 1900–1918 között a **Keleti Kereskedelmi Akadémián** heti két órában oktatta a „*Keleti népek története*” nevű rendkívüli tárgyat.⁴² Mahler oktatás és kutatás iránti elkötelezettsége töretlen maradt karrierje során. Az első világháború idején írta egyik legfontosabb munkáját (*Handbuch der jüdischen Chronologie*)⁴³, illetve, bár a hallgatók száma érthető módon csökkent, kísérletet tett egy kiadványsorozat elindítására tanítványai számára.⁴⁴ 1923. április 14-én, egyetemi karrierjének negyedszázados évfordulóján Mahler és felesége **pénzügyi alapot hozott létre** „*a keleti nyelvekben vagy a keleti népek ókori történetében (esetleg az egyetemes ókori történetben) kiváló, szegénysorsú bölcs. hallgató*”-k részére.⁴⁵

A *numerus clausus* elfogadása utáni kétes időkben merült fel Mahler nyugdíjazásának kérdése, aki 1927-ben érte el a Bölcsészettudományi Kar szabályzata szerinti 70 éves nyugdíjkorhatárt. A kari tanács 33:6 arányban egy kérvény megfogalmazását támogatta a kiváló egészségnek örvendő Mahler professzúrájának meghosszabbításáról. A kérvényt a minisztérium elutasította, és mivel a Keleti Népek Ókori Története tanszéket *ad personam*, Mahler személyéhez kötve állították fel, 1928-as nyugdíjba vonulásával ebben a formájában a tanszék is megszűnt létezni. Helyét az egyetemi szervezetben a Kelet-Európa története tanszék vette át. Az ókori keleti tanulmányok további szervezeti egységei szintén elvesztették önállóságukat. 1932-ben az Egyiptomi Gyűjteményt és a Keleti Szemináriumot a Pröhl Gergely által vezetett **Kelet-ázsiai Intézet** alá rendelték, melynek neve így Kelet-ázsiai Intézet és Egyiptomi Gyűjtemény lett.⁴⁶ A gyakorlatban ez kevés változást jelentett a hallgatók számára. Mahler professor emeritusként 1938-ig, Dávid Antal és Pálfi János – Mahler tanítványai – pedig magántanári minőségben a háború kezdetéig tartottak órákat.⁴⁷ Az üldözések és deportálás elől az idős és beteg Mahler végül tanítványa, Pálfi János segítségével menekült meg. Széchenyi utcai lakását találat érte, így bútorai, illetve könyvtárának, kézíratainak és gyűjteményének nagy része megsemmisült. Első egyiptológusunk 1945. június 29-én, 88 évesen valószínűleg éhen halt rejtekhelyén, egy, a mai úpesti lakótelep területén álló házban.⁴⁸

Mahler korai tanítványai közül senki sem vált hivatásos egyiptológussá. **Goldziherné Freudenberg Mária** (1890–1918) ígéretes tehetségként részt vett a Beöthy-gyűjtemény katalógizálásában, de sajnos a spanyolnátha idő

41 A Keleti Szeminárium 1920-tól működött a Budapesti Tudományegyetemen. „*Tárgyköre lesz az ókori Keletnek, a moszlim-népeknek, Kelet-Ázsiának és Kelet-Európának ismertetése és az ezzel kapcsolatos tudományágak művelése.*” Az idézet a Nemzeti Újság 1920. március 31-i számában szerzőnév nélkül feltűnt rövidhíréből származik.

42 Szögi 2007.

43 Mahler 1916.

44 Három ilyen kiadvány jelent meg: Medvei 1917; Nagy 1917; Trebitsch 1918.

45 Idézi Rezsabek 2010, 49. A 100.000 koronás alapítvány 6.000 koronás kamatait fordították a hallgatók megsegítésére. Az alap létrehozásakor fia, Mahler Lénárt további 6.000 koronával járult az üggyhez. 1926-ban Mahler az alapítvány összegét 800 pengőről (= 100.000 korona) 1000 pengőre emelte. Az adatokhoz ld. Horváth 1985.

46 Borsodi és Tüskés 2010; Horváth 1985.

47 Pálfi 2017.

48 Komoróczy 2014.

előtt ragadta el.⁴⁹ **Dávid Antal** (1890–1967) assziriológusként vált ismertté⁵⁰, **Pálfi János** (1889–1951) a háború kitörésének idejében középiskolai tanárként, később a Budapesti I. Ker. M. Kir. Állami Verbőczy István Gimnázium igazgatójaként működött.⁵¹ Az „Értekezések...” sorozat három megjelent kötetének szerzői közül **Medvei Mária** éveken át díjazásban nem részesülő gyakornok volt a tanszéken, aki a Beöthy-gyűjtemény rendszerezésében is segédkezett. Ő, akárcsak a sorozat második füzetét jegyző **Nagy Sándor** – református lelkész –, végül nem váltak hivatásos egyiptológussá. A 20. század első évtizedeiben több Mahler-tanítvány jelentetett meg egyiptológiai tárgyú munkákat, sajnos szinte kizárólag magyar nyelven, ami a nemzetközi tudományos porondon nem érhetett el érzékelhető hatást.⁵² A hazai egyiptológia továbbélését Mahler két időskori tanítványa, Dobrovits Aladár és Wessetzky Vilmos biztosították.

A második egyiptológus generáció (1938–1970)

Dobrovits Aladár (1909–1970) és **Wessetzky Vilmos** (1909–1997) tanársak és pályatársak.⁵³ „Tudományos tevékenységük a magyar egyiptológia számára legnehezebb időszakban, a harmincas években kezdődött meg, akkor, amikor ez a tudomány semmiféle hivatalos elismerésben, támogatásban sem részesült, s amikor a részvétlenség következtében a rendkívül értékes Beöthy-féle egyiptomi gyűjtemény külföldre került”.⁵⁴ Bár mindketten a Keleti Népek Ókori Története Tanszék megszűnése után érkeztek az új nevet felvett Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemre, érdeklődésüket elsősorban az egyiptológia kötötte le. Wessetzky az egyiptológia mellett történelmet és földrajzt is tanult, 1932–1935 között Mahler mellett volt tanársegéd és könyvtáros, doktorátusát egyiptomi szívskarabeuszokról szóló munkájáért kapta 1934-ben.⁵⁵ Dobrovits történelmet, földrajzt, assziriológiát, régészetet, klasszika-filológiát is hallgatott, és már egyetemi éve alatt a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozott önkéntesként. 1934-ben a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteménye addig több más közgyűjteményben őrzött egyiptomi tárgyak sokaságát fogadta be. A gyűjteményt igazgató Oroszlán Zoltán a két fiatal kutatót fizetés nélküli gyakornokként bízta meg a tárgyak katalógizálásával, melyeket végül 1939-ben, egy kiállításon mutattak be a nagyközönségnek.⁵⁶

Wessetzky 1935 és 1953 között különböző budapesti könyvtárakban dolgozott, emellett a bécsi *Collegium Hungaricum* ösztöndíjasaként (is) folytatta egyiptológiai kutatásait 1940–1943 között, illetve 1947-ben. 1953-tól éle-

49 Munkáinak nagy részét posztumusz jelentette meg Heller Bernát: Goldziherné Freudentberg és Heller 1928.

50 Komoróczy 2011.

51 Pálfi 2017.

52 Néhány ilyen munkát sorol fel Horváth 1985. Mahler tanítványaitól pl.: Cseperti 1937; Freudentberg 1913; Medvei 1917; Nagy 1917; Trebitsch 1918. Egyéb szerzők pl.: Francsek 1937; Kmoskó 1909; Kuhárszky 1924; Rüblein 1935; Varga 1915.

53 Dobrovits Aladár és Wessetzky Vilmos életútjának részletes kutatás még várat magára. Az itt felhasznált fontosabb források: Borsodi 2014, 2014; Borsodi és Tüskés 2010; Hahn 1970; Irsay-Nagy 2010a, 2010b, 2015a, 2015b; Kákósy 1969, 1970; Komoróczy (Szerk) 2018; Kóthay 2021; Kóthay és Liptay (Szerk) 2012; Molnár és mtsai. 2002; Ritoók 2006; Sinkovics (Szerk) 1985; Török 2010, 2011.

54 Kákósy 1969, 211.

55 Wessetzky 1934.

56 Nagy 2015, 117–119; Oroszlán és Dobrovits 1939.

te végéig a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteményének szentelte idejét, először mint kurátor, 1957–1975 között mint vezető, majd nyugdíjas tanácsadó. Dobrovits a Szépművészeti Múzeum munkatársaként kamatoztatta a párizsi Louvre-ban ösztöndíjasként szerzett tapasztalatait. 1944–1946 között ellenállóként, katonaként, majd hadifogolyként maradt távol a szakmától, visszatérésekor töretlen lendülettel építette tovább múzeumi karrierjét. A Szépművészeti Múzeum Antik Osztályának tudományos munkatársa (1946–1949) majd vezetője lett (1949), emellett a Nemzeti Múzeum Elnöki Tanácsának főtitkára (1946–1949), a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya vezetője (1957–1958), végül a budapesti Iparművészeti Múzeum főigazgatója (1949–1961). Dobrovits tudományszervezési készségét és energiáját egyéb területeken is kamatoztatta. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat ügyvezető alelnöke (1949–1956), az MTA különböző osztályainak tagja, az Ókortudományi Társaság egyik alapítója, és folyóiratának, az *Antik Tanulmányoknak* szerkesztője volt.

A két kutató személyisége és szakmai preferenciáik lehetővé tették, hogy az egyiptológia iránt elkötelezett kevésszámú hallgató tanszék hiányában is elsőrangú képzésben részesülhessen. A tudásátadás egyik bázisaként a Szépművészeti Múzeum **Antik Gyűjteménye** szolgált.⁵⁷ Az évről évre gyarapodó kollekció leltározása és leírása nagyívű projektté vált, a hallgatók pedig ebbe a munkába csatlakoztak be az 1950-es években, többek között Varga Edith (1931–2020), Castiglione László (1927–1984) és Kákossy László (1932–2003).

A tudásátadás másik helyszíne természetesen az egyetem volt. A második világháborút követő átrendeződések 1948-ban érték el az oktatásügyet, melynek reformja következtében az egyetemeken fokozatosan hangsúlyossá vált a középiskolai tanárok képzése, az ehhez igazodó szervezet, illetve tanrend. Emellett ki nem mondott cél volt a szellemi önállóság helyett az új rendszer ideológiai bázisainak kiépítése is.⁵⁸ Ezek az aspirációk az ókori kelet oktatásának tartalmát nem érintették nagymértékben, de az 1949-ben elindított intézményi reform szervezeti, tanrendi és személyi változásokkal járt.⁵⁹ Dobrovits 1946-ban kapott magántanári kinevezést, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem újonnan létrehozott **muzeológia szakán** megbízott előadóként oktatott egyiptológiát. Ugyanitt, ugyanilyen titulussal Wessetzky is egyiptológiát tanított, a már nyugdíjas Dávid Antal pedig assziriológiát.⁶⁰ A Keletázsiai Intézetben tárolt Egyiptomi Könyvtárat ugyanekkor a Művészettörténeti és Klasszika Archeológiai Tanszékre helyezték át.⁶¹ A Bölcsészettudományi Kart és vele együtt az ókori kelet oktatását 1953-ban rövid időre két részre osztották: a Történettudományi Karon létrehozták az Ókori Egyetemes Történeti Tanszéket Borzsák István vezetésével, a Nyelv- és Irodalomtudományi Karon az Ókori Történeti Intézet működött tovább Marót Károly (1885–1963) irányításával. 1956 végére a két kart újraegyesítették, 1958-ban az előbbi tanszéket **Ókori Keleti Történeti Tanszék** néven szervezték újra Dobrovits Aladár vezetésével, aki 1970-ben bekövetkezett

57 Az Egyiptomi, Keleti és Antik Plasztikai Gyűjtemény 1957 decemberében vált ketté Antik, illetve Egyiptomi, Osztályra, előbbi Castiglione, utóbbi Wessetzky vezetésével. Ezt tekinthetjük Magyarország első önálló egyiptológiai szakmai intézményének. Kóthay 2021, 313; Nagy 2015, 159–160.

58 Ld. pl. Borsodi 2014, 276.

59 Ld. pl. Borsodi és Tüskés 2010, 197–199.

60 Irsay-Nagy 2010a.

61 Irsay-Nagy 2010a.

haláláig töltötte be e státuszt. A „tanszék” az egyetemi reformot követő új rendszerben már nem személyhez kötött katedra, hanem a mai értelemben vett szervezeti egység vezetővel, oktatókkal, adminisztrációval és könyvtárral (hosszú bolyongását követően ekkor kerül ide az Egyiptomi Könyvtár). A kötött tanrendnek megfelelően a tanszéken az elsőéves történészhallgatók képzése zajlott, amihez Dobrovits kiváló tanítványait vette maga mellé oktatónak: Kákosy Lászlót, majd **Komoróczy Gézát (1937–)**.

Dobrovits szerteágazó tevékenységének további említést érdemlő mozzanata a múzeumi ügyeken, a tanszék szervezésén, tudományos publikációin túl a magyar egyiptológia bekapcsolása a Nílus-menti régészeti feltárásokba. Az asszuáni nagy gát építését megelőző, az UNESCO által szervezett nemzetközi leletmentő akcióban való részvételt ő szorgalmazta. **Castiglione László** vezetésével az MTA régészeti missziója egy középkori település és temető maradványait tárta fel Núbiában **Ábdallah Nirki** lelőhelyen.⁶² A leletanyag Magyarországra került, feldolgozását a fiatal építész, **Török László (1941–2020)** vállalta, aki a következő évtizedekben rendkívül termékeny és aktív kutatóként a núbiai és szudáni történelemmel foglalkozó **núbiológia** tudományának és hazai oktatásának egyik megalapozójává vált.⁶³

A modern egyiptológiai képzés kialakulása (1970–)

Dobrovits hirtelen halálát követően, 1970–1972 között a tanszéket ideiglenesen Hahn István (1913–1984) ókortudós vezette, majd **Kákosy László vette át e feladatot 1972 és 1998 között.**⁶⁴ Kákosy 1951–1955 között végezte tanulmányait az ELTE-n, majd 1960-tól az Ókori Keleti Történeti Tanszék oktatójaként tevékenykedett. 1964-ben részt vett az MTA núbiai expedíciójában, és sorra jelentette meg idegennyelvű, így széles körben hozzáférhető cikkeit. Minden tekintetben mesteréhez, Dobrovits Aladárhoz hasonlítható – termékeny szakíró, lelkiismeretes tanár, jó szervező és kiváló kutató volt. A magyar egyiptológia az ő irányításával lépett ki évtizedes nemzetközi elszigeteltségéből, és nyert széleskörű elismerést. Már 1974-ben elindította a tanszék máig megjelenő, *Studia Aegyptiaca* nevű, idegen nyelvű folyóiratát, ami az internet előtti világban hamar feltűnést keltett. Ennek is köszönhetően az egyik legfontosabb egyiptológiai referenciamunka, a *Lexikon der Ägyptologie* (1976–1992)⁶⁵ számos szócikkét ő készíthette el, tovább növelve a hazai egyiptológia nemzetközi presztízsét a vasfüggönyön innen és túl. A magyar közönség népszerűsítő könyvein keresztül ismerte meg az ókori Egyiptomot, a „Ré fiai” (1979, 1983)⁶⁶, illetve annak átdolgozott és bővített

62 Angolul *Abdallah Nirqi* (tudományos átírása: 'Abdallah Nirqī). A régészeti misszió tagjai a magyar ókortudomány és régészet fontos szereplői: Barkóczi László, Castiglione László, Hajnóczi Gyula, Kákosy László, Salamon Ágnes, Varga Edit. Az asszuáni UNESCO leletmentés történetéhez ld. Hassan 2007; Keating 1980. A magyar misszióhoz: Castiglione 1974; Kákosy 1975; Török 1975a, 1975b, 2011.

63 Török László karrierjéhez ld. Bechtold és Vámos (2005) interjút. Rendkívül gazdag szakmai munkásságából csak néhány hivatkozás: Eide és mtsai. (Szerk) 1994; Török 1997, 2001, 2009. Magyar nyelven is olvasható, a nagyközönségnek is szóló tanulmányai közül: Török 1998, 2005, 2013, 2014, 2017.

64 Kákosy László életútjának tudományos feldolgozása szintén még várat magára. Karrierjéhez, és a fejezet tanszék-történetéhez összefoglalóan ld. pl. Irsay-Nagy 2010b; Gaál 2003; Luft és Gaboda 2004; Török 2003, 2010, 2011.

65 Helck, Otto és Westendorf (Szerk) 1975.

66 Kákosy 1979.

kiadása, „Az ókori Egyiptom története és kultúrája” (1998)⁶⁷ című tankönyveit pedig hallgatók nemzedékei forgatták. Tanszékvezetőként remek oktatógárdával dolgozhatott együtt: itt tartott órákat **Scher Tibor** hebraista (1912–1975), **Fóti László** egyiptológus (1944–1985), **Gaál Ernő** assziriológus és egyiptológus (1941–2005), **Luft Ulrich** egyiptológus (1941–), **Török László** ókortörténész, núbiológus (1941–2020) majd később természetesen a tanítványok, doktoranduszok és doktorandák.

Kákosy kitartó és konszenzuserősítő szervezésének eredményeképp az Ókori Keleti Történeti Tanszék 1982-ben átalakult **Egyiptológiai Tanszékké**, majd a következő évben megkezdődhetett a tanszék egyiptomi terepmunkája a thébai nekropolisz TT 32 jelű sírjában.⁶⁸ Az első feltárási szezonban Kákosy László (ELTE), Gaál Ernő (ELTE) és Fábíán Zoltán (Szépművészeti Múzeum), illetve az egyiptomi műemlékvédelmi hivatal képviselőjében Talaat Abd el-Aziz dolgoztak a helyszínen.⁶⁹ A tanszék átalakítása és vele párhuzamosan a terepmunka megindulása nem csupán a majd’ 100 éves egyiptológiai tudományszervezési célok beteljesülését jelentette, hanem a kor tudományos igényeinek kívánt megfelelni. A tanszék jelenlegi vezetőjével, Bács Tamással készült interjút idézve:

„A magyarországi egyiptológia, amely oktatásának százéves évfordulóját 2010-ben ünnepeltük, belső fejlődésének egyik kiemelkedően fontos állomását jelentette az 1983-ban Kákosy László akadémikus által évtizedes küzdelmek után megkezdett egyiptomi helyszíni kutatás. Tudománysztratégiai szempontból ugyanis ez által válhatott teljes körűvé a honi egyiptológia csatlakozása a nemzetközi gyakorlathoz, azaz ez alapozhatta meg az egyetemi oktatás és kutatás, múzeumi gyűjteményben folyó itthoni kutatómunka mellett hosszú távú tudományos jelenlétünket Egyiptomban. Ráadásul nem rendelkezvén az erre mégoly fogadókéss Egyiptomban a kutatások céljából létrehozott intézeti háttérrel (mint például mások mellett térségünkben a csehek és lengyelek) vagy más állandó tudományos bázissal a helyszínen, a meginduló ásatás egy ilyen megteremtésének reményét is magában hordozta. Annál is inkább, mert előtte és azóta is bebizonyosodott Egyiptom és feltételezem, mások esetében is, hogy az országok közötti politikai, kulturális vagy egyéb kapcsolatok fenntartásának egyik legszilárdabb alapját jelenthetik a tudományosak.”⁷⁰

Kákosy 1992-ben a Trefort-kertbe költöztette a tanszéket, 1993-ban elindította az egyiptológiai doktori programot, 1995–1996 során kiterjesztette az egyiptomi terepmunkát több thébai sírra is. 1998-as nyugdíjazását követően az 1970 óta itt oktató Gaál Ernő vette át a tanszék vezetését, aki egyiptológusi működése mellett közel-keleti gazdaságtörténettel is foglalkozott, az ókori szíriai Alalah város ékírásos tábláit dolgozta fel. 2002-ben az ELTE ókortudománnyal foglalkozó tanszékeit tömörítő Ókortudományi Intézet igazgatójaként is tevékenykedett. Tragikus hirtelenséggel távozott el 2005-ben;⁷¹ **Bács Tamás** (1960–) követte a tanszékvezetői poszton, me-

67 Kákosy 2005.

68 Ld. pl. Kákosy 1989; Kákosy és Gaál 1985; Bács, Fábíán és Razek Seddik (Szerk) 2010; Schreiber 2005; Schreiber, Bács és Fábíán 2010.

69 Kákosy & Gaál 1985.

70 Sipos 2017, 102.

71 Gaál Ernő életrajza még szintén részletes kutatásra vár. Ld. Bács (Szerk) 2002; Irsay-Nagy 2010a.

lyet a mai napig betölt.⁷² A Kákosy által kijelölt irányról irányítása alatt a tanszék lényegében ma sem tért el. A színvonalas és sokrétű oktatási program, az intézeti és múzeumi kutatómunka, illetve a rendszeres egyiptomi terepmunka⁷³ mellett mindenképp érdemes említenünk egy másik tudományszervezési ág, a nemzetközi konferenciák és kiállítások rendezésének gyakorlatát, illetve az online jelenlét immár bevett formáit (blogok, honlap, közösségi média).⁷⁴

Egyiptológusaink az ELTE-n kívül is rendszeresen vállalták, vállalják egyiptomi témájú kurzusok tartását. A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán először Gaál Ernő, majd **Kóthay Katalin Anna** tartott ilyen kurzusokat, főleg történész- és kulturális antropológus hallgatóknak. A Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának Ókortörténeti és Segédtudományi Tanszékén oktat **Fábián Zoltán Imre**, az Egyiptomi Magyar Régészeti Misszió munkatársa, ásatásvezetője. Az ókori nyelvek és kultúrák szakot az ELTE és a KRE mellett jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karain indítanak, ahol szintén oktatnak az ókori Egyiptommal kapcsolatos tárgyakat. **Pécsi Ágnes** más szakemberekkel együtt két évtizede a Vámbéry Ármin Keleti Szabadegyetemen oktat egyiptológiát. Hazánkban azonban továbbra is csak az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzhető egyiptológiai mesterdiploma. A tanszéket az Ókortudományi Intézet fogadja be, ahol a hallgatók az első hat félév során az Ókori nyelvek és kultúrák alapszakos bölcsész egyiptológia szakirányon szakképzettséget szerezhetik meg. Ezt követően jelentkezhetnek a négy féléves mesterképzésre, melynek eredményeképp okleveles egyiptológia szakos bölcsészek, vagyis egyiptológusok lehetnek. A kutatói pályát választók a Történelemtudományi Doktori Iskola Egyiptológia doktori programjában szerezhetik meg PhD fokozatukat.⁷⁵

Nyilatkozatok

Adatelérhetőségi nyilatkozat. A szerző megerősíti, hogy a mű eredményeit alátámasztó kutatási adatokat a tanulmány tartalmazza.

Összeférhetetlenségi nyilatkozat. A szerző nyilatkozik, hogy összeférhetetlenség nem áll fenn.

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

72 Irsay-Nagy 2010a; Blankó 2020; Pallós 2018; Sipos 2017.

73 A tanszéki feltárásokhoz ld. még elsősorban a magyar ásatásokat bemutató egyiptomi kiállítás tanulmánykötetét (Bács, Fábián és Razek Seddik (Szerk) 2010), illetve pl. Bács 2005, 2015; Fábián 2017; Luft 2006; Schreiber, Bács és Fábián 2010; Schreiber 2008.

74 A tanszék egyiptológusai által működtetett blogon többek között az aktuális konferencia-szereplésekről és szervezésről is olvashatunk: <http://egyiptologia.blogspot.com/> [Hozzáférés: 2022. 07. 24.]

75 A képzésekről információt nyújt az ELTE BTK honlapja [Hozzáférések: 2022. 07. 24.]: <https://btk.elte.hu/alapszakok/okorinyelvek-egyiptologia> (alapszak); <https://btk.elte.hu/mesterszakok/egyiptologia> (mesterszak), <https://www.btk.elte.hu/doktisk/tortenelem/egyiptologia?m=194> (doktori program).

Felhasznált irodalom

- Assmann, J. (2003). *Mózes, az egyiptomi. Egy emléknym megfejtése, Vallástörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Bács, T. A. (Szerk). (2002). A Tribute to Excellence. Studies Offered in Honor of Ernő Gaál - Ulrich Luft - László Török, *Studia Aegyptiaca Series Maior* 17. Budapest: Egyiptológiai Tanszék.
- Bács, T. A. (2005). Thébai kutatások: a 65. számú sziklasír és környéke. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 4(3): 107–113.
- Bács, T. A. (2015). Researches in the Funerary Complex of Hapuseneb, High Priest of Amun at Thebes (TT 67): An Interim Report. In: *Current Research of the Hungarian Archaeological Mission in Thebes. Publications of the Office of the Hungarian Cultural Counsellor in Cairo*. Cairo: Embassy of Hungary Cairo. 9–21.
- Bács, T. A., Dezső, T. és Niederreiter, Z. (Szerk). (2011). *100 év után. Emlékkonferencia a Keleti Népek Ókori Története Tanszék alapításának 100. évfordulóján*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Bács, T. A., Fábián, Z. I. és Razek Seddik, S. A. (Szerk). (2010). *Hungarian Excavations in the Theban Necropolis. A Celebration of 102 Years of Fieldwork in Egypt*. Egyptian Museum, Cairo, November 6, 2009 - January 15, 2010. Budapest: Department of Egyptology, Institute of Classical Studies Eötvös Loránd University.
- Bechtold, E. és Vámos, P. (2005). Beszélgetés Török László professzorral a kopt művészetről. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 4(1–2): 3–9.
- Bednarski, A., Dodson, A. és Ikram, S. (Szerk). (2021). *A History of World Egyptology*. Cambridge: Cambridge University Press. [Online]. [Hozzáférés: 2022. 07. 06.] <https://doi.org/10.1017/9781107477360>
- Blankó, M. (2020). *A homéroszi eposzokért rajongó gyerektől a thébai világ kutatójáig*. [Online]. [Hozzáférés: 2022. 07. 24.]: <https://elteonline.hu/tudomany/2020/04/17/a-homeroszi-eposzokert-rajongo-gyerek-tol-a-thebai-vilag-kutatojaig/>
- Borsodi, C. (2014). A kiegyezéstől a fordulatig: A történelemoktatás szervezetének változásai a Budapesti Tudományegyetemen, 1867–1950 (A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemtől az Eötvös Loránd Tudományegyetemig). In: *Historia critica: tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 267–279. [Online]. [Hozzáférés: 2022. 07. 13.] <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/11688>
- Borsodi, C. és Tüskés, A. (2010). *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története képekben 1635–2010*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Bret, P. (Szerk). (1999). *L'expédition d'Égypte, une entreprise des Lumières (1798-1801). Actes du colloque international organisé par l'Académie des inscriptions et belles-lettres et l'Académie des sciences, sous les auspices de l'Institut de France et du Muséum national d'histoire naturelle, 8-10 juin 1998*. Paris: Académie des Sciences.
- Candelora, D. (2017). Defining the Hyksos: A Reevaluation of the Title hk3 h3swt and Its Implications for Hyksos Identity. *Journal of the American Research Center in Egypt* 53: 203–221.
- Castiglione, L. (1974). Abdallah Nirqi 1964 Introduction. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 26: 277–288.

- Csepeti, P. (1937). *Az ókori egyiptomiak és a hetiták történeti kapcsolatai különös tekintettel a „tell-el amarnai” levelekre*. Budapest.
- Diószei, I. (Szerk). (1989). *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története, 1635-1985*. Budapest: ELTE.
- Eide, T. és mtsai. (Szerk). (1994). *Fontes Historiae Nubiorum. Textual Sources for the History of the Middle Nile Region between the Eighth Century BC and the Sixth Century AD*. Bergen: University of Bergen, Department of Classics.
- Fábián, Z. I. (2017). Feltárás az el-Hoha domb déli oldalán a TT 184 számú sír (Nefermenu) körzetében–2015. *Orpheus Noster. A KRE Eszme-, Kultúr-, és Vallástörténeti Folyóirata* 9(2): 7–77.
- Fogarassy, A. (1899). *Nagy képes világtörténet 1. Az ókor. A kelet ókori népeinek története*. Budapest: Franklin-társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda és Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság.
- Francsek, J. (1937). *Idegen népek és idegen kulturtényezők Egyiptomban a 18. dinasztia alatt*. Budapest.
- Freundenberg, M. (1913). Görög-egyiptomi portrék a Budapesti Tudomány-Egyetem egyiptológiai gyűjteményében. *Archaeologiai Értesítő* 231–250, 287–293, 348–365, 391–393.
- Gaál, E. (2003). Kákossy László. *Magyar Tudomány* 109(4): 527–531.
- Giesswein, S. (1887). *Mizraim és Assur Tanúsága 1-2.: Az ó-szövetségi szent-iratok hitelessége és isteni sugalmaztatása az aegyptologia és assyriologia világításában*. Győr: Surányi János Könyvnyomda-intézete.
- Giesswein, S. (1890). *Az ó-egyiptomi Halottak könyve*. Budapest: Pallas.
- Goldziherné Freudenberg, M. és Heller, B. (1928). *Ó-egyiptomi mesék: Goldziherné freudenberg mária hátrahagyott írásaiból*. Budapest: Özvegy Freudenberg Rafaelné.
- Hahn, I. (1970). Dobrovits Aladár (1909-1970). *Antik Tanulmányok* 17: 287–289.
- Hassan, F. A. (2007). The Aswan High Dam and the International Rescue Nubia Campaign. *The African Archaeological Review* 24(3/4): Springer. 73–94.
- Helck, W., Otto, E. és Westendorf, W. (Szerk). (1975). *Lexikon der Ägyptologie*. Wiesbaden: O. Harrassowitz.
- Henszlmann, I. és Nyáry, A. (Szerk). (1878). *Tárcza*. 12: 313.
- Horváth, J. (1985). *A magyar egyiptológia története*, Egyiptológiai füzetek 2. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Irsay-Nagy, B. (2010a). 100 éves az ókori Kelet kutatása és oktatása. In: 375 - *Történelem és régészet az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán*. Győr: X-Network Kft. 24–29.
- Irsay-Nagy, B. (2010b). Százéves a hazai egyiptológiai és assziriológiai egyetemi oktatás. *MúzeumCafé* 4(19): [Online]. Elérhető: <http://muzeumcafe.hu/hu/szazeves-hazai-egyiptologiai-es-assziriologiai-egyetemi-oktatas/>
- Irsay-Nagy, B. (2015a). Az ELTE BTK Egyiptológiai Tanszék története 1. Egyiptológia. [Online]. [Hozzáférés: 2022. 07. 24.] <http://egyiptologia.blogspot.com/2015/07/normal-0-21-false-false-false-hu-x-none.html>
- Irsay-Nagy, B. (2015b). Az ELTE BTK Egyiptológiai Tanszék története 2. Egyiptológia. [Online]. [Hozzáférés: 2022. 07. 24.] <http://egyiptologia.blogspot.com/2015/07/az-elte-btk-egyiptologiai-tanszek.html>

- Jeffreys, D. (2003). Introduction - two hundred years of ancient Egypt: modern history and ancient archaeology. In: Jeffreys, D. (Szerk). *Views of ancient Egypt since Napoleon Bonaparte: imperialism, colonialism and modern appropriations*. London: UCL Press. 1–18. [Online]. [Hozzáférés: 2022. 07. 06.] <https://doi.org/10.4324/9781843147596-1>
- Jeffreys, D. (Szerk). (2003). *Views of Ancient Egypt since Napoleon Bonaparte: imperialism, colonialism and modern appropriations, Encounters with Ancient Egypt*. London: UCL Press. [Online]. [Hozzáférés: 2022. 07. 06.]: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781843147596/views-ancient-egypt-since-napoleon-bonaparte-david-jeffreys>
- Kákosy, L. (1969). Dobrovits Aladár és Wessetzky Vilmos hatvan éves. *Antik Tanulmányok* 16: 211–212.
- Kákosy, L. (1970). Dobrovits Aladár munkáinak jegyzéke. *Antik Tanulmányok* 17: 290–292.
- Kákosy, L. (1975). Abdallah Nirqi 1964. Burials. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27: 103–117.
- Kákosy, L. (1979). *Ré fiai: Az ókori egyiptom története és kultúrája*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Kákosy, L. (1989). *Dzsehutimesz sírja Thébában*. Budapest: Pytheas Kft.
- Kákosy, L. (2005). *Az ókori Egyiptom története és kultúrája, Osiris Tankönyvek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kákosy, L. és Gaál, E. (1985). First preliminary report on the Hungarian excavation in Thebes-West, Tomb 32. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37: 13–22.
- Keating, R. (1980). *Mentőakció Núbiában*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Keller, M. (2010). A kelet-közép-európai változat. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. században Magyarországon. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat* 11(42): 103–130.
- Kmoskó, M. (1909). *Unu-Amon papyrusa*. Szent-István Társulat.
- Komár, K. (2012). *Az Osztrák-Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatai 1882-1914*. Doktori értekezés Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola. [Online]. Elérhető: <https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/288>
- Komoróczy, G. (2011). Az ókori Elő-Ázsia a pesti egyetemen – Nemzeti célok vagy tudományos kutatás. In: Bács, T. A., Dezső, T. és Niederreiter, Z. (Szerk). *100 év után. Emlékkonferencia a Keleti Népek Ókori Története Tanszék alapításának 100. évfordulóján*. Antiqua et Orientalia 1. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 25–35.
- Komoróczy, G. (2014). Egyetem, zsidók, judaisztika. Mire emlékezünk? In: Szűcs, T. (Szerk). *Bevésett nevek. Konferenciakötet*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 48–89.
- Komoróczy, G. (Szerk). (2018). Kerényi-kör, Stemma, Sziget, a társaság. In: Szilágyi János György – Örvények fölé épülő harmónia. *Interjúk, dokumentumok, levelek I–II*. Budapest: Gondolat Kiadó. 20–22.
- Kóthay, K. A. (2021). Hungary. In: Bednarski, A., Dodson, A. és Ikram, S. (Szerk). *A History of World Egyptology*. Cambridge: Cambridge University Press. [Online]. Elérhető: <https://doi.org/10.1017/9781107477360>
- Kóthay, K. A. és Liptay, É. (Szerk). (2012). *A Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteménye*. Budapest: Szépművészeti Múzeum.
- Kőrösi, L. (1898). *Egyiptom művészete*. Budapest: Wodianer F. és Fiai Csász. és Kir. Udvari Könyvkereskedés.

- Kőrösi, L. (Szerk). (1899). *Egiptom - magyar tanárok tanulmánykönyve a m. kir. vallás- és közoktatásügyi-minisztérium által 1896. jan. és febr. havában a tanárok számára rendezett tanulmányútról*. Budapest: Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság.
- Kuhárszky, T. (1924). *Egiptom - Ó-egyptom feltárása/tut-anch-amon fáraó sirja*. Budapest: Világirodalom Könyvkiadóvállalat Weiler és Társa Kiadása.
- Kulcsár, I. (1824). Egyiptomi régiségek, és újonnan fel- fodóztatott hieroglyphai jegyek. *Hasznos Mulatságok. A hazai s külföldi tudósításokhoz* 41(2): 321–325.
- Leclant, J. (1998). Un égyptologue : Gaston Maspero (1846-1916). *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 142(4): Persée - Portail des revues scientifiques en SHS. 1074–1091. [Online]. Elérhető: <https://doi.org/10.3406/crai.1998.15937>
- Luft, U. (2006). Felderítő úton az egyiptomi Keleti Sivatagban (Bir Minih). *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 5(1): 74–81.
- Luft, U. és Gaboda, P. (2004). László Kákossy (1932-2003). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 55(1-2): Akadémiai Kiadó. 161–173. [Online]. Elérhető: <https://doi.org/10.1556/aarch.55.2004.1-2.8>
- Mahler, E. (1899). *Az egyiptomi nyelv alapelemei*. Budapest: Hornyánszky Viktor.
- Mahler, E. (1906). *Babylonia és Assyria*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Mahler, E. (1909a). *Egyiptomi emlékek Magyarországon*. Akadémiai Értesítő 20:.
- Mahler, E. (1909b). *Ókori Egyiptom*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Mahler, E. (1913). *Beöthy Zsolt egyiptológiai gyűjteménye a budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetemen: Magyarázó jegyzék egyszersmind bevezetés az ókori egyiptomiak művészet- és kultúrtörténetébe*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Mahler, E. (1916). *Handbuch der jüdischen Chronologie*. Leipzig: Fock.
- Maspero, G. (2006a). *A zsidók ókori története: Asszirok, médek és perzsák tündöklése és bukása*. Budapest: Anno Kiadó.
- Maspero, G. (2006b). *Az ókori Egyiptom története*. Budapest: Anno Kiadó.
- Medvei, M. (1917). *Handbuch der jüdischen Chronologie, Értekezések az ókori népeinek történetéből 1*. Budapest: Franklin Társulat nyomdája (Szerzői kiadás).
- Mikešová, M. (2014). Austria-Hungary and Egypt (1882–1914). *Prague Papers on the History of International Relations* 2014(1): 63–78.
- Molnár, E. és mtsai. (2002). *Múzsák kertje: A magyar múzeumok születése*. Budapest: Pulszky Társaság-Magyar Múzeumi Egyesület.
- Nagy, Á. M. (2015). *Classica Hungarica - A Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének első évszázada (1908-2008), Múzeumcafé Könyvek 2*. Budapest: Szépművészeti Múzeum.
- Nagy, S. (1917). *Az ókori Egyiptom papsága, Értekezések az ókori népeinek történetéből. Dolgozatok a budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem egyiptológiai intézetében 2*. Budapest: Franklin Társulat nyomdája (Szerzői kiadás).
- Oroszlán, Z. és Dobrovits, A. (1939). *Az egyiptomi gyűjtemény. Vezető*. Budapest: Szépművészeti Múzeum.

- Pálfi, Z. (2017). Az ókori Közel-Kelet oktatása a Királyi Magyar (Pázmány Péter) Tudományegyetemen. *Pannon Tanulmányok* 4: 277–296.
- Pallós T. (2018). Lapozgatás az évezredekben – Bács Tamás egyiptológus a thébai magyar misszióról. *Magyar Kurír*. [Hozzáférés: 2022. 07. 24.] <https://www.magyarkurir.hu/hirek/lapozgatas-az-evezredekben-bacs-tamas-egyiptologus-thebai-magyar-missziorol>
- Parkinson, R. B. (1999). *Cracking Codes: the Rosetta Stone and Decipherment*. London: British Museum Press.
- Pasteiner, G. (1885). *A művészetek története a legrégibb időktől napjainkig*. Budapest: Franklin-társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda.
- Pecz, V. (Szerk). (1902). *Ókori lexikon*. Budapest: Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda.
- Platz, B. (1897). *Ó-Egyiptom irodalma*. Budapest: Szent István Társulat.
- Reeves, N. (2002). *Az ókori Egyiptom felfedezésének krónikája*. Budapest: Cartaphilus Kiadó.
- Rezsabek, N. (2010). *Az utolsó magyar polihisztor: Mahler Ede kronológus emlékezete*. Budapest: Aura.
- Ribáry, F. (1875). *Egy lap Egyiptom őskori történetéből. A Hikszószok vagyis pásztor királyok kora*. Budapest: Athaneum R.-Társulat.
- Ribáry, F. (1879). *Az ó-kor története. Első kötet: a keleti népek története, Világtörténelem a művelt magyar közönség számára 1*. Budapest: Mehner Vilmos.
- Ritoók, Z. (1984). Előszó az új kiadáshoz. In: *Ókori Lexikon I-IV*. Budapest: Könyvtérképesítő Vállalat. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/03400/03410/html/3.html>
- Ritoók, Z. (2006). Ókortudomány. *Magyar Tudomány* 167(7): 794–800.
- Rüblein, K. (1935). *Az ókori egyiptomi kerámia fejlődésének vázlata, különös tekintettel a készítési anyagokra és módokra*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Schreiber, G. (2005). Új eredmények Dzsehutimesz thébai sírjából. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 4(1–2): 97–103.
- Schreiber, G. (2008). *The Mortuary Monument of Djehutymes II*, *Studia Aegyptiaca Series Maior* 2. Budapest: Archaeolingua.
- Schreiber, G., Bács, T. A. és Fábrián, Z. I. (2010). Current Research in the Theban Necropolis. In: Bács, T. A. és mtsai. (Szerk). *Hungarian Excavations in the Theban Necropolis. A Celebration of 102 Years of Fieldwork in Egypt*. Egyptian Museum, Cairo, November 6, 2009 - January 15, 2010. Budapest: Department of Egyptology, Institute of Classical Studies, Eötvös Loránd University. 31–37.
- Sinkovics I. (Szerk). (1985). *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története (1635-1985)*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. [Hozzáférés: 2022. 07. 24.] https://bookline.hu/product/home.action?_v=Sinkovics_Istvan_szerk_Az_Eotvos_Lor&type=10&id=2106689566&tab=antikvarium
- Sipos, J. (2017). Óegyiptom titkai – a magyar egyiptológia. *Sipos Júlia beszélgetése Bács Tamással*. *Magyar Tudomány* 2017(1): 100–103.
- Szentpétery, I. (1935). *A bölcsészettudományi kar története: 1635-1935, A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története 4*. Budapest: Pázmány Péter-Tudományegyetem.

- Szögi L. (Szerk). (2002). *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. [Online]. [Hozzáférés: 2022. 07. 23.] https://bookline.hu/product/home.action?_v=Szogi_Laszlo_szerk_Az_Eotvos_Lorand_&type=10&id=2108788098&tab=antikvarium
- Szögi, L. (2007). A Keleti Kereskedelmi Tanfolyam és a Keleti Kereskedelmi Akadémia története 1891–1920. In: Szögi, L. és Zsidi, V. (Szerk). *Dokumentumok a Keleti Kereskedelmi Akadémia történetéből 1891 – 1920*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. 15–35.
- Török, L. (1975a). Abdallah Nirqi 1964. The finds from the excavation of the Hungarian mission 1. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27: 119–133.
- Török, L. (1975b). Abdallah Nirqi 1964. The finds from the excavation of the Hungarian mission 2. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27: 135–153.
- Török, L. (1997). *The Kingdom of Kush. Handbook of the Napatan-Meroitic Civilization*, Handbuch der Orientalistik 31. Leiden: Brill.
- Török, L. (1998). *A vadászó kentaur. Az egyiptomi hellénizmus 4. századi emléke a budapesti Szépművészeti Múzeumban*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó-Szépművészeti Múzeum.
- Török, L. (2001). *The Image of the Ordered World in Ancient Nubian Art. The Construction of the Kushite Mind (800 BC — 300 AD)*, Probleme der Ägyptologie 18. Leiden: Brill.
- Török, L. (2003). Kákosy László (1932–2003). *Antik Tanulmányok* 47: 333–337.
- Török, L. (2005). *A fáraók után - A kopt művészet kincsei Egyiptomból*. Budapest: Szépművészeti Múzeum.
- Török, L. (2009). *Between Two Worlds: The Frontier Region Between Ancient Nubia and Egypt 3700 BC – AD 500*, Probleme der Ägyptologie 29. Leiden: Brill.
- Török, L. (2010). Introduction: The Hungarian Discovery of Ancient Egypt in the Nineteenth and Twentieth Centuries. In: Bács, T. A. és mtsai. (Szerk). *Hungarian Excavations in the Theban Necropolis. A Celebration of 102 Years of Fieldwork in Egypt*. Egyptian Museum, Cairo, November 6, 2009 - January 15, 2010. Budapest: Department of Egyptology Institute of Classical Studies, Eötvös Loránd University. 15–20.
- Török, L. (2011). Magyar egyiptológia Mahler Ede kinevezésétől napjainkig. In: Bács, T. A., Dezső, T. és Niederreiter, Z. (Szerk). *100 év után. Emlékkonferencia a Keleti Népek Ókori Története Tanszék alapításának 100. évfordulóján. Antiqua et Orientalia 1*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 11–25.
- Török, L. (2013). *Egyiptom és utókora Alexandriában és Rómában*. Két előadás az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókortudományi Intézetében. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Török, L. (2014). Hérodotosz Núbiában. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 13(2): 3–16.
- Török, L. (2017). Egy félreismert remekmű. A Petosiris-sír és az egyiptomi-görög kiegyezés. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 16(2): 3–19.
- Trebitsch, J. (1918). *Ptahhotep bölcs mondásai, tekintettel a ókori keleti mondásokra, Értekezések az ókori népeinek történetéből. Dolgozatok a budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem egyiptológiai intézetében 3*. Budapest: Franklin Társulat nyomdája (Szerzői kiadás).

- Varga, Z. (1915). *Az ókori keleti népek művelődéstörténete különös tekintettel a Bibliára*. Budapest: Magyar Református Egyház.
- Wessetzky, V. (1934). *A szívskarabeus szerepe az ókori egyiptomiak halotti kultuszában*, különös tekintettel a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő szívskarabeusokra. Budapest.